

IN UTRAMQUE PARTEM

Gyulai Attila

(tudományos segédmunkatárs, MTA-PTI)

(Francesco Guicciardini: Politikai és erkölcsi intelmek / Ricordi politici e civili. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 2010. Fordította Tekulics Judit.)

Nincs általános szabályszerűség amögött, hogy a XV. és XVI. század fordulójának politikai gondolkodásából miért éppen azok a szerzők és művek kerültek a politikatudományi kánonba, amelyek ma a hazai oktatásban tényleges szerepet játszanak. Nincs törvényszerűség abban sem, hogy a két kortárs politikus és politikai gondolkodó, Niccolò Machiavelli és Francesco Guicciardini közül az előbbi miért vált szinte minden megközelítésben a politikáról való önálló, elhatárolt és sajátos gondolkodás megteremtőjévé, míg utóbbi csak elvétve kerül szóba, és ha igen, akkor is csak az előbbi árnyékában. Machiavelli szerepe és jelentősége nem vitatott a modern politikai gondolkodás történetében, és ezt természetesen a legkevésbé sem módosítják az évszázadok óta tartó heves elméleti és politikai viták. Magyarországról nézve Guicciardini jelentősége ehhez képest elhanyagolható: ezt jól mutatja a Politikai és erkölcsi intelmek című szövegének most megjelent fordításában feltüntetett bibliográfia rövidebbje is, amely az Itália története című könyvből készült válogatás mellett mindössze egyetlen róla szóló tanulmányt említ meg. Guicciardini azonban egyáltalán nem csak a szűken vett korszakkal foglalkozó kutatók számára lehet érdekes, és ezt a nemzetközi szakirodalom meggyőzően bizonyítja. E relatív ismeretlenséget, valamint azt is figyelembe véve, hogy egy ötszáz éves szövegről recenziót, ismertetőt, a műfaj hagyományos értelmében aligha lehet írni, az alábbiakban az Intelmek szövegén kívül másra is érdemes lesz röviden kitérni, már csak azért is, mert Vigh Éva előszava és a fordító, Tekulics Judit utószava, bár alapvető szempontokra mutat rá, sajnálatosan – de feltételezhetően kényszerűen – rövid.¹ A szerző és a kontextus, illetve a rá vonatkozó szakirodalom vázlatos bemutatását követően foglalkozom az Intelmek szövegével, a sokféle lehetséges megközelítés közül elsősorban a politikai tudásra és a kormányzásra vonatkozó maximákat kiemelve.

Francesco Guicciardini 1512 és 1530 között írta és dolgozta át többször is maximáit, amelyek ugyan halála után pár évtizeddel megjelentek, de mai formájában is ismert kiadása csak a XIX. században vált véglegessé. Azalatt az évek alatt, amíg a szövegen dolgozott, Firenze követeként élt a spanyol királyi

udvarban, részt vett szülővárosa politikai vezetésében, valamint magas pozíciókat töltött be a két Medici-pápa, X. Leó és VII. Kelemen megbízásából. Életében meghatározó szerepet töltött be kora politikájában, javaslatára vett például részt a pápai állam a végül súlyos kudarchoz vezető Habsburg-ellenes cognaci ligában, halála után elsősorban mint történetíró vált híressé. Politikusi, tanácsadói és történetírói tevékenysége azonban nem választható el ilyen élesen, és ez nem csupán utólagos reflexió Guicciardini tevékenységével kapcsolatban, hanem következik többek között az *Intelmelek* szövegéből is. Az írás Guicciardini és kortársai számára a politikai aktivitás része volt, még abban az esetben is, amikor Firenze arisztokratáiként családtörténetet írtak: a felmenőik által betöltött hivatalok felsorolása egyben a politikai cselekvésre való igény fenntartása és bejelentése is volt. Az *Intelmelek* műfaja is csak első látásra közelíti azokat a családi és személyes feljegyzéseket, amelyek a korban megszokott módon közéleti és üzleti tanácsokat, feljegyzéseket hagytak hátra az utódoknak, a családnak (Gilbert, 1984: 278.), más elemzések szerint a többszöri átdolgozás és újraszerkesztés azonban arra is utalhat, hogy a maximákat a szerző mégis a szélesebb nyilvánosságnak szánta (Holmes, 1999).

Az életét és munkáit tárgyaló munkák egyik gyakran visszatérő megállapítása is Guicciardini családi helyzetéből indul ki: származása meghatározta politikai gondolkodását, művei pedig lényegében ennek „ideológiáját” tartalmazták. A fiatal jogász kettős helyzetben volt: Firenze legbefolyásosabb körének, a Medici-oligarchia tagjaként, de a család átmeneti bukása idején (Phillips, 1977: 3.), készült – tanulmányaival, házasságával, írásaival – a politikai életre. Arisztokrataként olyan politikai körülmények között politizált, amely szerinte vagy a sokak vagy az egy zsarnokságaként írható le, és a két szélső pólus kiegyensúlyozását tartotta kívánatosnak – természetesen saját rétege politikai helyzetének megerősítésével. Közel sem rajongott az egyházért, de legmagasabb megbízatásait pápáktól kapta, miközben egy helyen lelkendezve ír Luther Mártonról (Guicciardini, 28.²). Guicciardini sok szempontból olyan korszakhatáron élt, amelynek kialakulásáról ő maga is tehetett. Még a reneszánsz humanizmuson belülről gondolkodott, de már látta, és ki is élezte ennek az értelmezési keretnek a határait. Politikai pozícióját Quentin Skinner óvatos republikanizmusként jellemezte, és arra a különbségre hívta fel a figyelmet, amely a szabadság fogalmának fontossága kapcsán mutatható ki Guicciardini és a korábbi szerzők között (Skinner, 1978: 155.). A humanista gondolkodás átalakulásairól, az államrezon nyelvének kialakulásáról írva Richard Tuck ugyanerre hívja fel a figyelmet: a szabadság és dicsőség iránti lelkesedés Guicciardini műveiben átadja helyét a politikával kapcsolatos szkepticizmusnak és melankolikus hangvételnek (Tuck, 1993: 38.). Olivia Holmes a korszakhatár helyett a folytonosságot hangsúlyozza: a Guicciardini írásaiban megjelenő szkepticizmus nem a humanista tradícióval való szakítást készíti elő, hanem annak része azzal az eljárással együtt is, amely a rend és káosz, az

egyéni és az univerzális, a forma és a formának való ellenállás közötti feszültség pólusait egyszerre igyekszik érvényesíteni, de legalábbis láttatni a retorikai hagyomány elveinek megfelelően (Holmes, 1999). Guicciardini nem értékeli le a szabadságot, de absztrakt morális elv helyett konkrét, „szociológiai” értelemben foglalkozik vele, úgy, ahogyan az Firenze városának kormányzását és kormányozhatóságát meghatározza a politikai érdekek adottságai mellett. Egyik sokat idézett maximájában így ír: „Ne higgyetek azoknak, akik oly nagy meggyőződéssel prédikálnak a szabadságról, mert majdnem minden efféle személy kivétel nélkül a saját érdekében beszél.” (Guicciardini, 66.) Máshol arról beszél, hogy mennyire megváltoztak a körülmények a Mediciek két uralma között: míg Cosimo „egyszerű polgárként” még könnyen megtarthatta hatalmát, a család visszatérése utáni újabb uralma idején, két pápát is adva, sokkal nehezebb helyzetben van a köztársasági uralmat megízlelt néppel szemben, „amely oly makacsul ragaszkodik szabadságához, hogy azt nem lehet vele elfeledtetni semmilyen kedveskedéssel, jó kormányzással vagy a közjő bármiféle magasztalásával” (Guicciardini, 38.). Nem csak a hangvétel megváltozásáról van tehát szó, hanem egy olyan átalakulásról, amely a kor politikai viszonyaira adott reflexiókból kiindulva lehetővé és szükségessé tette a politika fogalmának összekapcsolását az érdekek nyelvével és a hatalomgyakorlás technikáival. Bár e tényezőket sokkal inkább Machiavellihez szokás kötni, valójában Guicciardini az, aki a politika sajátságosságáról való gondolkodást megalapozta, illetve más megközelítésben, újra életre keltette. A politika sajátos törvényeit nyilvánvalóan többen is felfedezték, majd újrafelfedezték, az érdekes ebben éppen az, hogy az Intelmek milyen szerepet tölt be az érdekek nyelvén megfogalmazott politika, az etikától elválasztott politika vagy a semmi más alá be nem sorolható, de mindent maga alá hajtani képes politika felfogásainak, illetve e felfogások elutasításainak történetében. Guicciardini írásaiban Maurizio Viroli képlekeny határt lát, amely a klasszikus politikai erények, az arisztotelészi hagyomány és a római jog elemeinek ötvözetéből kialakult politika nyelve és az államrezon nyelve között húzódik, és amely határt Guicciardini könnyedén lépi át mindkét irányban attól függően, hogy az aktuális politikai helyzet mit követel meg (Viroli, 1992: 184.). Különösen Guicciardini Intelmeivel és a történetírásról alkotott felfogásával kapcsolatban nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a politikai gondolkodásban vele (is) beálló változásban milyen jelentős a politikai kontextus, a korszak eseményeinek szerepe. A szabadságról való gondolkodás menthetetlenül átadja a helyet az egyeduralkodó viszonyok közötti politikai-polgári létezés feltételei értelmezésének. Megváltozik a történetírás szerepe és művelése is, Felix Gilbert például válságról beszél azzal kapcsolatban, hogy az addig bevett módon már képtelen volt betölteni feladatát, mert valójában nem nyújtott követendő példát, erkölcsi iránymutatást. Ha erre törekedett, nem volt releváns a kor politikai történései szempontjából, ha viszont ez utóbbiakat helyezte előtérbe, szakítania kellett az addig

szabályként és módszerként hivatkozott antik mintákkal (Gilbert, 1984, 244: 299). Guicciardini ismét értelmezője és résztvevője volt a válságnak. Cicero helyett és mellett Tacitus egyre fontosabb hivatkozási alappá vált, ami explicit módon is kifejezi a köztársasági és az egyeduralkodó kormányzat közötti váltásra adott reakciót, másrészt, mint azt híres, például a *Discorsi Machiavellijét* is elutasító maximája is mutatja, szembefordult magával az elvvel is, miszerint a történelem képes lenne belátást nyújtani a jelen dolgaival kapcsolatban. Quentin Skinner szerint Guicciardini megszokott szkepticizmusával fordul szembe az emberi ügyeket túlzottan mechanisztikus törvényeknek alárendelő módszertannal, amely szerint a politika bármiféle tudománya korábbi államok, és különösen a római köztársaság tanulmányozása által lenne lehetséges (Skinner, 1978: 169): „Mennyire tévednek azok, akik azon az állásponton vannak, hogy mindenben a rómaiak példáját kellene követnünk! Ehhez ugyanis ugyanazon elvek szerint épült és megszervezett városra lenne szükség, mint amilyen az övék volt, azután lehetne azt példájuk szerint kormányozni” (Guicciardini, 110.). Mark Phillips éppen ennek alapján írja, hogy az *Intelmekek* is megjelenő, minden politikai cselekvés esetleges voltát és a jövő megjósolhatatlanságát állító megközelítés teljes mértékben eltér a történelem korabeli, reneszánsz felfogásától, (Phillips, 1977: 72.). A kép azonban nem ennyire egyértelmű. J. G. A. Pocock például arra hívja fel a figyelmet, hogy a Guicciardini és Machiavelli közötti kontraszt eltúlzott, hiszen az események egyedisége előbbi szerzőnél is az ismétlődéssel váltakozva, azzal együtt jelenik meg, amint az az egyik maximában is megjelenik, ami kimondja, hogy minden, „ami a múltban is létezett, a jelenben is megvan, és a jövőben is meglesz, csak a nevek és a dolgok látszata változik meg” (Pocock, 2003: 269., Guicciardini, 76.). Ugyanez a gondolat felbukkan Guicciardini Firenze kormányzatáról írt dialógusában is, ahol is az egyes kormányformák azonosíthatósága, a közöttük létrejövő átmenet megítélhetősége áll a középpontban³ (Guicciardini, 1994: 16.). Ennél is világosabbá teszi ugyanakkor Guicciardini kétértelműségét az *Intelmekek* néhány további szakasza. Az 51. maximában az esetlegesség általánosságát a kormányzatok elkerülhetetlenül bekövetkező változása függeszti fel; a 71-ben sem az a kérdés, hogy ez a változás bekövetkezik-e, hanem csak az, hogy azonosítását és a rá adott választ nem hamarkodják-e el az emberek; a 139. maxima az államok halandóságát az emberekével hasonlítja össze, igaz, itt a jó kormányzás mintha az örök élet lehetőségét villantaná fel (ha nem lehetne máshonnan arra következtetni, hogy az ilyen értelemben vett jó kormányzás meghaladja az ember képességeit), a 189. viszont újra univerzális szabályként fogalmazza meg, hogy „minden város, minden állam és királyság lehanyaglik egyszer”.

Ezzel eljutottunk az *Intelmekek* kapcsolatos legfontosabb kérdéshez: mi az oka, jelentősége és megnyilvánulási módja Francesco Guicciardini kétértelműségének? A probléma jelentőségét jól mutatja, hogy Guicciardini életművének ellentmondásai hol az opportunizmus vádjában kapnak magyarázatot,

míg máshol az esetlegesség prófétájaként jellemzik (Markulin, 1982). Nem csak az Intelmekre jellemző ugyanis a kétértelmű beszéd. A Firenze kormányzatáról szóló dialógus egyszerre több álláspont mellett is érvel, és bár lehet következtetni Guicciardini preferenciáira azzal kapcsolatban, hogy az adott esetben egyeduralmi vagy szélesebb kormányzat kialakítását tartja inkább előnyösnek, véleménye feloldódik a szöveg formájában (vagy a bizonytalan kimenetelű firenzei politikai események minden potenciálisan győztes irányítójának való megfelelésben). Az álláspontok szükségszerű kettősségéről szóló álláspont jelenik meg abban az 1527-ben írt két beszédeben is, amelyek közül az egyikben vádolja, a másikban pedig védi saját magát zsarnokság és szabadság, Firenzében nagyon is konkrét konfliktusával kapcsolatban. A szóban forgó kérdéssel kapcsolatos állítások, illetve a vitában megszólaló felek mellett és ellen egyaránt szóló érvek felsorakoztatása, az *in utramque partem* elve nem pusztán az antik retorikából megőrzött technika, hanem politikai és politikaelméleti probléma, melynek Guicciardini nyilvánvalóan tudatában volt, és amit látványosan ki is élezett munkáiban.

A Politikai és erkölcsi intelmek 221 maxima gyűjteménye, melyek koherenciája és e koherencia hiányának jelentése egyaránt vitatott. A közel húsz év alatt, ameddig Guicciardini a szövegen dolgozott, az Intelmek belső logikája inkább a töredezettség irányában változott, sőt, kimutatható, hogy a korábbi változatok egyértelműbb belső elrendezését a szerző szándékosan bontotta fel, hogy végül egy „anti-struktúrát” (Markulin, 1982) hagyjon hátra olvasóinak. Felfedezhetőek ugyanakkor a végleges változatban is olyan részek, ahol tartalmi összefüggés mutatható ki, valamint a szöveg és formája közötti kapcsolatban is világossá válik a töredékes jelentés szerepe. Guicciardini ugyanis egyszerre beszél a politikai és történeti tudás esetlegességéről és arról, hogy ennek a tudásnak az átadása, közölhetősége sem vonhatja ki magát e hatás alól. Két, saját magára utaló szakasz jól láttatja a kettősséget: a 12. maxima szerint a közmondások vagy hasonló megfogalmazások azért vannak jelen a különböző nyelvekben, mert tapasztalásból származó dolgokat közvetítenek, amelyek „mindenhol ugyanolyanok vagy nagyon hasonlóak”. Guicciardini ezzel egyrészt az Intelmek univerzalizálására vonatkozó igényét jelenti be, másrészt azonban azt, hogy a megformálás általánosságát a tapasztalatok általánossága biztosítja. A 210. szakasz azonban éppen egy közmondásra – „Keveset, de azt jól” – hivatkozva kérdőjelezi meg az elkészült munka sikerét: „Talán jobb lett volna ezen intelmeknek is csak a legjavából egy csokorra valót összeszedni, mint ennyi mindent összegyűjteni.” A 12. szakaszt azonban ennél is határozottabban vonják kétségbe további maximák, amelyek immár nem a megformálásra, hanem magára a tapasztalatszerzésre és ezek politikában való keletkezésére és felhasználhatóságára vonatkoznak. Ha ugyanis a közmondások általános szabályokat fejeznek ki, akkor miért előzi meg az erről szóló szakaszt annak deklarálása, hogy „nagy hiba minden különbségtétel nélkül

és önhatalmúan, más szóval valamely általános szabály szerint nyilatkozni a világ dolgairól, mivel majdnem minden dolog az őt előidéző körülmények változatossága miatt különböző vagy kivételes, a különféle körülményeket pedig egyazon szabály szerint megítélni lehetetlenség” (Guicciardini: 6.). Máshol pedig arról beszél, hogy a gyakorlatban „nem lehet mindig egy általános, kőbe vésett szabály szerint eljárni” (Guicciardini: 186.). Mindkét helyzetre a józan ítélőképesség (*discrezione*⁴) jelenti a – nyilván nem univerzális – megoldást, amihez azonban az Intelmek, tehát egy maximagyűjtemény sem adhat biztos kiindulópontot⁵: „Eme tulajdonság, ha a természet által nem adatott meg nekünk, tapasztalatszerzéssel ritkán pótolható elegendő mértékben, könyvekből pedig soha.” Olivia Holmes úgy fogalmaz, hogy Guicciardini Intelmei olyan szabálygyűjtemény, ami azt tanítja, hogy a szabályszerűségek nem érvényesülnek, de nem azt állítja, hogy valóságból hiányzik minden rend, hanem azt, hogy a rend egyszerre van jelen és távol (Holmes, 1999). Milyen következményekkel jár a politikára nézve ez a tudással kapcsolatos alapvető esetlegesség? Először is éles különbség válik láthatóvá elmélet és gyakorlat között: az elméleti tudás a gyakorlatban olyan, mint a ládába zárt, soha elő nem vehető kincs (Guicciardini: 35.). De a tapasztalat, mint a 186. szakaszból kiderült, ugyancsak nem általános cselekvési elv, noha azért több az önmagában álló bölcsesség-nél (Guicciardini: 10.). A tiszta politikai „racionalitás”, a politikai ésszerűség sem univerzális: Guicciardini szabályt vél felfedezni abban, hogy államügyekben „soha nem azt kell mérlegelni, hogy az ésszerűség elve alapján egy bizonyos fejedelemnek mit kellene tennie, hanem inkább azt, hogy természete és szokásai alapján mit várhatunk tőle” (Guicciardini: 128. és 151.), a politikai cselekvést ugyanis a szubjektív megítélés a mozgástér korlátozza. A politikai cselekvést meghatározza továbbá az a tapasztalat, amelyet Guicciardini jogászként saját pályáján szerzett: „Nem lehet ugyanis általános szabályokba foglalni minden esetet, beleértve a különleges ügyeket is, a törvény pedig sokszor nem dönti el határozottan az egyes esetek végkimenetelét, hanem az emberek belátására bízta azok megoldását, az emberek véleménye pedig soha nem egységes.” (Guicciardini: 111.) A megállapítás analógiaként működik, érvényes az orvosoknál, a filozófusoknál, a lefizethető bíráknál, valamint „az államot kormányozók beszédeiben, akiknek nézetei között nem kisebb különbségesség mutatkozik, mint a jogtudósok esetében.” (Guicciardini: 111.) A véleménykülönbség pedig nem hiba, hanem a dolgok természetéből következik, részben a politika természetéből (sohasem történik olyasmi, amit általánosan mindenki kívánt, Guicciardini: 97.), részben pedig a megismerés természetéből, amire viszont a (történelmi) analógiák kritikája volt példa. Ez azonban nem a döntés, hanem a határozatlanság ellen érv: „Az ember minden döntése és cselekedete ellen lehetne ésszerű érveket felhozni, mert az emberi dolgokban nem létezik tökéletes rend és harmónia [...], az ember soha nem képes minden részletében tökéletes döntést hozni.” (Guicciardini: 213.) A tudás esetlegességéről

szóló intelmek élesebbé, nyersebbé válnak, amikor az emberekről, alattvalókról vagy kormányzottakról esik szó, akik zavaros gondolatokkal rendelkező, oktalan állatként írhatóak le (Guicciardini: 140), és még ha az ember inkább hajlamos is a jóra, mint a rosszra, természete gyenge, büntetésekre és jutalmakra van tehát szükség kormányzásukhoz (Guicciardini: 140.).

Guicciardini Intelmei között számos a kormányzás „technikáit” és hasznos fogásait elemzi, minden megállapítása szoros kapcsolatban van ugyanakkor a politikai-közéleti tudásnak az előbbieken bemutatott felfogásával. A kormányzottak nem rendelkeznek megfelelő ismeretekkel arról, hogy a kormányzat mit és miért tesz, az uralkodó palotáját és a polgárok terét ugyanis sűrűn gomolygó ködfelhő és vastag fal választja el egymástól (Guicciardini: 141.), az emberek tudatlanságukban azonban a rossz kormányzást sem ismerik fel (Guicciardini: 137.). Ebből következően Guicciardini a szabad, republikánus kormányzatnak sem azt az értelmet tulajdonítja, ami az arisztotelészi kormányformák tanából, a résztvevők számszerűségéből hagyományosan következne: a széles kormányzatok kialakulásának nem mindenki részvétele, hanem a jó törvények és rendeletek betartása a célja (Guicciardini: 109.). Az Intelmek végleges változatában kevés, belső logikát felmutató maxima-sorozat maradt, de ezek közül egy négyes ciklus világosan szól arról, hogy a fenti feltételek mellett milyen módon kell kormányozni az államokat. Guicciardini saját tapasztalatait is értelmez, amikor a lehetséges eljárásokról ír: Ha az emberekkel több rossz dolgot kell elfogadtatni, helyesebb, ha a kormány szétválasztva kezd bele, mert ezáltal a tiltakozások is szétválaszthatók és korlátozhatók lesznek (Guicciardini: 197.). A közügyek végrehajtásának sikere továbbá azon múlik, hogy a megfelelő oldalról közelítünk-e feléjük (Guicciardini: 198.), illetve, hogy sikerül-e a valódi szándékokat elrejtve a döntések ésszerűségét sugallni az emberek felé (Guicciardini: 199.). A sikeres kormányzáshoz nélkülözhetetlen támogatás megszerzése nem kerülheti ki az ellenzőket sem: a végrehajtásba bevonva azonban semlegesíthetőek lesznek azok az ellenfelek is, akikben inkább a hiúság dominál, mint a mélyreható megfontolás (Guicciardini: 200.). Összességében azonban a véletlenekre hagyatkozó kormányzás elkerülése az egyik legfontosabb tanács: azoknak a fáradozásoknak a kimenetele lesz ugyanis szerencsés, amelyek mögött a megfontolás és mérlegelés ad biztos utat (Guicciardini: 187.). Mint azonban látható volt, ez sem általános szabály, ha a döntés és cselekvés elkerüléséhez és halogatáshoz vezet, hiszen tökéletes tudásra nem lehet szert tenni a kormányzással kapcsolatban sem. A jó kormányzás célja az állam fenntartása, talán elkerülhetetlen bukásának késleltetése – ebben foglalható össze Francesco Guicciardini Intelmeinek itt bemutatott mondanivalója, amiben benne van a politikai cselekvés (és benne a politikai írás) folytonos univerzalitásra törekvése, de annak belátása is, hogy a partikulárisból kiindulva elérhetetlen, és mégsem feladható törekvésről van szó. Ez leg-

alább annyira Guicciardini politikaelméletének tanulsága, mint retorika eljárásainak következménye.

JEGYZETEK

- ¹ Az Intelmek magyar fordítása az eredeti olasz nyelvű szöveggel együtt, kétnyelvű kiadványban jelent meg. Jelen könyvismertető szerzője a kellő nyelvismeret hiányában nem foglalkozik a fordítás kérdéseivel, ami szükségképpen szűkíti a megítélés lehetőségeit.
- ² Az Intelmek szövegére a továbbiakban a maximák sorszáma alapján hivatkozom.
- ³ A különböző kormányformák absztrakt értékelésével ott a konkrét kormányzás eredményeinek tapasztalata áll szemben, a vitázó felek pedig a dialógusban annak példáját adják, hogy a kormányzatok megítélése sohasem előzetes vagy külsődleges a kormányzáshoz képest, hanem már a kormányzati cselekvés része.
- ⁴ Az Előszóban Vigh Éva arról ír, hogy a *discrezione* etimológiáját és jelentéstartományát tekintve árnyaltabb és komplexebb Machiavelli virtus-fogalmánál és a *prudenza* erényénél. A politikus természetes, vele született képességéről van szó, amelyhez hozzátartozik a bölcs helyzetfelismerés, a körülmények mérlegelése, a tisztességet és az igazságosságot figyelembe vevő mértéktartás, valamint a tapintatos viselkedés is. (Guicciardini, 2010, 7)
- ⁵ A 9. maxima ezt némileg árnyalja: „Olvasgassátok gyakran ezeket az Intelmeket és gondolkodjatok el rajtuk, mert sokkal könnyebb őket megismerni és megérteni, mint a gyakorlatban megvalósítani. Segít azonban, ha forgatásuk szokásotokká válik, és elmétekben e jó tanácsok mindig frissek maradnak.”

IRODALOMJEGYZÉK

- Guicciardini, Francesco (1994): *Dialogue on the Government of Florence*. Fordította Alison Brown. Cambridge University Press.
- Guicciardini, Francesco (2010): *Politikai és erkölcsi intelmek / Ricordi politici e civili*. Fordította Tekulics Judit. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó.
- Holmes, Olivia (1999): „Reading Order in Discord: Guicciardini’s Ricordi”. *Italica*, Vol. 76., No. 3., 314–334.
- Markulin, Joseph (1982): „Guicciardini’s Ricordi and the Idea of a Book”. *Italica*, Vol. 59., No. 4., 296–305.
- Phillips, Mark (1977): *Francesco Guicciardini: The Historian’s Craft*. University of Toronto Press.
- Pocock, J. G. A. (2003 [1975]): *The Machiavellian Moment*. Princeton University Press.
- Skinner, Quentin (1978): *The Foundations of Modern Political Thought. Volume One: The Renaissance*. Cambridge University Press.
- Tuck, Richard (1993): *Philosophy and Government 1572–1651*. Cambridge University Press.
- Viroli, Maurizio (1992): *From politics to the reason of state*. Cambridge University Press.